

FASO Leerplan en examens voor strijkers

Wilma van der Heide

i.s.m.

Wiesje Miedema

en

ESTA Nederland

Wilma van der Heide

Kreeg vioolles van Sander Hesseling (Muziekschool Utrecht en Conservatorium Utrecht) en heeft in veel verschillende orkesten en ensembles gespeeld (los of vast). Haar vaste honk is Toonkunst Bussum, waar ze ook jeugdbeleid ontwikkelt (jaarlijks Kinderconcert en Toonkunst Jeugd Strijkorkest) - zie www.toonkunstbussum.nl
Ze is vice-voorzitter van de FASO met portefeuille jeugdbeleid - zie www.faso.eu
Zij was eerder al onderwijskundig betrokken bij de ontwikkeling van een landelijke richtlijn voor strijkers (Kunstfactor 2012). Wilma studeerde Pedagogiek aan de VU te Amsterdam en Opleidingskunde aan de Universiteit Utrecht. Ze werkte als docent Onderwijskunde aan de Lerarenopleiding Verpleegkunde en als onderwijskundig adviseur in de Faculteit Gezondheidszorg van de Hogeschool van Utrecht. Zij had van 1997- 2015 haar eigen onderwijs- en adviesbureau in Bussum, schreef columns voor vakbladen in de Gezondheidszorg en een aantal boeken.

e-mail: wilmavdheide1944@gmail.com

website: www.wilmavanderheide.nl

Wiesje Miedema

Wiesje Miedema is docent methodiek viool en altviool aan het conservatorium van Amsterdam en violdocent aan de Sweelinck Academie, de nationale opleiding voor jong toptalent van het CvA. Daarnaast geeft ze vioolles aan kinderen vanaf 4 jaar tot aan conservatoriumniveau. Sinds 1996 is zij verbonden aan de Muziek-en Dansschool Amstelveen waar zij vioolles geeft en het meest gevorderde strijkorkest Camerata Amstelveen dirigeert. Wiesje geeft ook workshops en trainingen aan verschillende groepen docenten. Ze wordt regelmatig gevraagd voor het coachen van strijkensembles. Naast haar werk als violdocent speelt ze in Philharmonia Amsterdam.

FASO Leerplan en examens voor strijkers (november 2017)

Wilma van der Heide (FASO) m.m.v. Wiesje Miedema (Muziek- en Dansschool Amstelveen)

Inleiding

Bij de Federatie van Amateur Symfonie - en Strijkorkesten (FASO) komt steeds vaker de vraag naar examens voor strijkers binnen. Er zijn inmiddels veel muziekscholen opgeheven en de docent die nu vaker als zelfstandig ondernemer werkt en zijn (haar) leerlingen graag naar een examen stuurt moet momenteel veel moeite doen om een geschikte locatie te zoeken waar die examens worden afgenomen. Daarom is Kunstbalie Tilburg vorig jaar gestart met examens voor strijkers in Brabant op diverse locaties (zie impressie).

De FASO is sinds een jaar bij de Koninklijke Nederlandse Muziek Organisatie (KNMO) aangesloten en volgt met belangstelling de aanpak van examens voor blazers en slagwerk bij de verschillende - bij KNMO aangesloten bonden zoals Brabant, Gelderland, Noord-Holland/Utrecht.

Het bijwonen van in totaal 14 examens op vier verschillende locaties van zowel blazers en slagwerk als viool en cello op alle niveaus heeft een goed beeld opgeleverd.

Toch is de inhoud en opzet van examens voor blazers en slagwerk niet overal meteen toepasbaar voor strijkers ondanks de recent door het LKCA nieuw uitgegeven raamleerplannen voor blaasinstrumenten en slagwerk.

Impressie van A-examen cello

Een vroege zaterdagochtend in Kunstbalie maar al een drukte van belang met de vele in spanning op de uitslag wachtende kandidaten, hun familie en vrienden vanwege de muziekexamens HAFABRA. Zelf ben ik al kort na zevenen uit Bussum vertrokken om de eerste A-examens voor strijkers bij te wonen.

Vandaag het A-examen van twee celloleerlingen dat per examen 25 minuten duurt. Het theoretisch gedeelte (rubriek 1. muziektheoretisch inzicht en luister- en schrijfdictee) is al eerder afgenomen en die cijfers staan al op het beoordelingsformulier.

Het gaat vandaag om deze vijf rubrieken waarin het spel van de kandidaten beoordeeld zal worden:

2. Instrumentaal-auditieve toepassing
3. Klankvorming
4. Technische vaardigheden
5. Ritmische vaardigheden en samenspelen
6. Uitdrukkingsvaardigheden

Er wordt een praktische volgorde in het voorspelen gehanteerd:

- * toonladders in C, G en F en drieklanken in C en F
- * een kort muziekje naspelen en een stukje afmaken (improviseren)
- * twee (van de drie) etudes spelen
- * drie voordrachtsstukken spelen
- * stukje uit het hoofd spelen
- * prima vista ritme roffelen
- * prima vista stukje muziek spelen

Een stuk wordt op de piano begeleid en een stuk wordt samengespeeld met de cello docent.

De kandidaat wordt even weggestuurd en er vindt bespreking plaats, samen met de docent. Het blijkt nog niet altijd meteen mee te vallen om datgene wat je gehoord hebt onder te brengen in de verschillende categorieën. Het nieuwe formulier moet nog even wennen en is ook voor de examinerator een beetje anders dan hij is gewend. Evenals de examenprocedure.

Rubriek 2 (prima vista ritmisch en melodisch, speeldictee, uit het hoofd spelen en improvisatie) is duidelijk. In rubriek 3 (toon/aanzet/klankkwaliteit, streektechniek, basishouding en zuiverheid/intonatie) is er nog enige discussie over wat je bij basishouding precies moet beoordelen. Bij rubriek 4 is het begrip "algemeen" nog wat vaag en ook "technische oefeningen linker- en rechterhand" verdient een meer specifieke uitleg. Rubriek 5 is ook duidelijk maar in rubriek 6 is "vorm/frasering/agogiek" m.i. te vaag.

In de nabespreking worden een aantal concrete punten genoemd die niet meteen onder de genoemde rubrieken/categorieën lijken te vallen zoals positiewisseling en “het missen van grote grepen” bij een van de kandidaten. En de mogelijkheid wordt geopend het formulier meer op strijkers toe te spitsen.

Wat ik - behalve beginnend positieospel en vibrato - zelf nog een beetje miste waren proefjes van de verschillende streektechnieken. Alleen in het voordrachtsstuk *De mechaniekfantast* van Nicoline Soeter kwamen drie variaties voor.

De beide, duidelijk zeer gemotiveerde, kandidaten verdienden hun diploma met vlag en wimpel en ook de examencommissie was zeer content met dit resultaat van de eerste spitsafbijters van examens voor strijkers bij Kunstbalie!

Daarom heeft de FASO in samenwerking met Wiesje Miedema (Muziek- en Dansschool Amstelveen) een leerplan voor de A, B, C en D-niveaus en de daarbij behorende examens opgezet. Dit vereenvoudigde leerplan is gebaseerd op de richtlijnen voor strijkers die in 2012 door Kunstfactor in Utrecht (nu LKCA) met FASO en ESTA zijn ontwikkeld en waaraan zowel Wiesje Miedema als Wilma van der Heide destijds hebben meegewerkt. De examenopzet ontbrak toen nog. Wel werden daarin toetsvoorbeelden voor alle strijkersgroepen gegeven.¹

De huidige opzet - hoewel summier beschreven en grotendeels toegespitst op viool - sluit hierop beter aan: praktisch, concreet en geheel op de strijkers gericht. We hebben gemerkt dat over examens überhaupt zeer divers wordt gedacht. Dit product geeft slechts de grote gemene deler weer van wat van strijkersexamens kan worden verwacht. We hebben hierbij zeker niet de pretentie volledig te zijn.

Ook de organisatie van de examens kan per locatie verschillen. Een van de meest in het oog springende aandachtspunten is bijvoorbeeld wanneer je een gecommitteerde van buiten laat komen of een (naaste) collega als gecommitteerde vraagt. Het hoeft geen afbreuk te doen aan de kwaliteit maar een onafhankelijk oordeel wordt lastiger, want ook de docent die dit examen afneemt wordt mede beoordeeld.

Een andere benadering van examens maar dan inhoudelijk is die van het Trinity College in het Verenigd Koninkrijk waarin uitgegaan wordt van acht niveaus.

In de huidige opzet zijn de theorie-examens nog buiten beschouwing gelaten. In tegenstelling tot de wereld van de HAFABRA (Harmonie, Fanfare, Brassband) wordt hierover in de strijkerswereld zeer verschillend gedacht. Er waren een aantal voorbeelden te zien op diverse muziekscholen zoals bij Quintus Kampen, bij de Brabantse Bond en de Gelderse Bond.

De uitgever Dirk van der Niet (www.mansarda.nl) zette me voor het bijslippen van mijn kennis op dit gebied alvast aan het werk met twee zeer praktische doe-het-zelf uitgaven voor de EPTA geschreven Muziektheorie boekjes (A1-A2-B) en Muziektheorie en ritmische vorming (CD). Op sommige muziekscholen zoals Quintus Kampen is het theorie-examen een integratief onderdeel van het praktijkexamen. In dit geval bij het A-examen. Bij Quintus vindt in de volgende fasen wel separaat digitale multiple choice toetsing plaats. De mogelijkheden van digitale toetsing landelijk worden op dit moment nog verder onderzocht.

¹ www.faso.eu. Zoek onder Service en jeugdbeleid naar *Inhoudelijke richtlijnen cursistenopleiding strijkinstrumenten* (bijlage 3)

Leeswijzer

In dit leerplan vindt de lezer achtereenvolgens:

1. Opbouw van cognitieve en instrumentaal auditieve toepassingen (muziekleer en gehoorscholing) en motorische (speel)vaardigheden van A t/m D-niveau o.b.v. de richtlijnen voor strijkers
2. Voorbereiding en eisen praktijkexamen
3. Opmerkingen en tips van docenten en andere gebruikers
4. Voorbeelden van een aanpak
5. Voorbeeld van een beoordelingsformulier
6. Samenspelen
7. Een strijkorkest starten
8. Leerlinggerichte benadering
9. Literatuur en overige bronvermelding
10. Verantwoording

1. Opbouw van cognitieve en instrumentaal auditieve toepassingen (muziekleer en gehoorscholing) en motorische (speel) vaardigheden van A t/m D-niveau o.b.v. de richtlijnen voor strijkers (bewerking: Wilma van der Heide, FASO i.s.m. Wiesje Miedema, Muziek- en Dansschool Amstelveen

Niveau A	Niveau B	Niveau C	Niveau D
<p>Cognitief *) en instrumentaal auditieve toepassing</p> <p>Kan genoteerde muziek lezen en spelen binnen de omvang passend bij het niveau;</p> <p>Is in staat de volgende articulatie en frasering toe te passen: legato, staccato, portato, marcato, detaché, martelé;</p>	<p>Cognitief **) en instrumentaal auditieve toepassing</p> <p>Kan genoteerde muziek lezen en spelen binnen de omvang passend bij het niveau;</p> <p>Is in staat dynamische nuancering toe te passen zoals in fase 1 met toevoeging van plotselinge dynamiek zoals sf, sfz, fp etc.;</p>	<p>Cognitief en instrumentaal auditieve toepassing</p> <p>Kan genoteerde muziek lezen en spelen binnen de omvang passend bij het niveau;</p> <p>Kan de meest gangbare articulatie, frasering en dynamische nuanceringen toepassen;</p>	<p>Cognitief ***) en instrumentaal auditieve toepassing</p> <p>Kan de meest gangbare genoteerde muziek lezen en spelen;</p> <p>Kan een toonsoort in majeur en mineur benoemen t/m 7 voortekens inclusief de chromatische;</p> <p>Kan een majeur en mineur (oorspronkelijk, harmonisch en melodisch) toonladder noteren t/m 7 voortekens inclusief de chromatische en hele toonsoortladder;</p> <p>Kan de namen van de diatonische en chromatische intervallen t/m het octaaf benoemen en deze op gehoor herkennen;</p> <p>Kan de bouw van grote, kleine, verminderde en overmatige drieklanken in verschillende liggingen uitleggen;</p> <p>Kan een genoteerd melodisch en ritmisch fragment vanuit het gehoor noteren;</p> <p>Kan de meest gangbare manieren van articulatie, frasering en dynamische nuanceringen toepassen;</p>

Kan de begrippen f, mf, mp, p, cresc. en decrescendo toepassen	Kan bepalen wanneer een toon hoger of lager moet;	Kan bepalen of een toon hoger of lager moet;	Kan intoneren in samenspielen in orkestverband;
Kan bepalen bij het stemmen wanneer een toon hoger of lager moet;	Kan intoneren in samenspelverband;	Kan intoneren in samenspel en orkestverband;	Kan in uiteenlopende samenstellingen spelen en zijn/haar ideeën overbrengen;
Kan in combinaties van 2 personen of meer spelen;	Kan in combinaties van 2 personen of meer spelen;	Kan in combinaties van 2 personen of meer spelen;	Kan één of meerdere voordrachtsstukken uit het hoofd spelen;
Kan een eenvoudig stukje uit het hoofd spelen;	Kan een stuk uit het hoofd spelen;	Kan uit het hoofd spelen;	Kan prima vista spelen.
Kan een eenvoudig ritmisch fragment prima vista spelen;	Kan een eenvoudig ritmisch fragment prima vista spelen;	Kan prima vista spelen.	
Kan een eenvoudig melodisch fragment prima vista spelen.	Kan een eenvoudig melodisch fragment prima vista spelen.		

<p>Motorisch leergebied Laat een goede houding en motoriek zien die verdere ontwikkeling mogelijk maakt;</p> <p>Kan toonladders in drie kruizen en mollen over 1 of 2 octaven in de 1^e positie spelen;</p> <p>Plus de gebroken drieklanken benoemen Eerste opzet dubbelgreepstechniek;</p> <p>Kan in maatsoorten 4/4, 3/4, 2/2, 2/4 en 6/8 spelen;</p> <p>Oefent etudes en voordrachtsstukken;</p> <p>Leert instrumenteigen technieken zoals:</p> <ul style="list-style-type: none"> • linkerhand techniek met de belangrijkste vingerpatronen • ontwikkeling van stokvoering stokindeling met basis streken zoals détaché, legato, martelé, staccato, spiccato (ook linkerhand) • snaar wisseling • beginnend positiespel en vibrato <p>Begrijpt het verband tussen ritme en stokindeling;</p> <p>Kan op 2 snaren tegelijk strijken.</p>	<p>Motorisch leergebied Laat een goede houding en motoriek zien die verdere ontwikkeling mogelijk maakt;</p> <p>Kan de majeure en mineur (melodisch) toonladders in vier kruizen en mollen over 2 oktaven t/m de 3^e positie spelen, in verschillende streeksoorten;</p> <p>Plus de drieklanken benoemen;</p> <p>Kan in de meest voorkomende maatsoorten spelen;</p> <p>Oefent etudes concerten en voordrachtstukken;</p> <p>Breidt instrumenteigen technieken uit met :</p> <ul style="list-style-type: none"> • vibrato • tremolo en linkerhand pizzicato • tweede en derde positie inclusief positie wisselen • beginnende dubbelgreep techniek: tertsen en oktaven op basaal niveau • flageoletten op octaaf en kwint • uitbreiding streekstechniek zoals legato, spiccato, martelé, marcato, portato en stokvoering 	<p>Motorisch leergebied Laat een goede houding en motoriek zien die verdere ontwikkeling mogelijk maakt;</p> <p>Kan majeure en mineur toonladders in vijf kruizen en mollen over 3 oktaven spelen t/m de 5e positie en in verschillende streeksoorten;</p> <p>Plus gebroken tertsen en chromatische toonladder;</p> <p>Kan in de meest voorkomende maatsoorten spelen, ook onregelmatige;</p> <p>Oefent etudes concert en voordrachtstukken en kamermuziek;</p> <p>Breidt instrument eigen technieken uit met:</p> <ul style="list-style-type: none"> • verschillende posities en positie wisselingen • dubbelgreep techniek: tertsen, sexten, octaaf • uitbreiding van flageoletten, streek technieken zoals détaché, legato, son filé, portato, martelé, staccato, collé, sautillé, arpeggio, ricochet en stokvoering 	<p>Motorisch leergebied Laat een goede houding en motoriek zien die tot nuances in staat is;</p> <p>Kan alle majeure en mineur toonladders en drieklanken spelen over 3 oktaven t/m de 7e positie;</p> <p>Plus gebroken tertsen dubbel oktaven - tertsen en sexten;</p> <p>Kan in alle maatsoorten spelen en laat ritmische toepassing zien van antimetrische figuren zoals de kwartool, sextool, kwartenduool en triool;</p> <p>Beheerst de meeste instrumenteigen technieken zoals:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kunstmatige flageoletten • alle posities • verschillende soorten vibrato • een uitgebreid assortiment aan streek technieken en stokvoering
---	---	--	---

<p>Affectief leergebied Ontwikkelt aandacht voor toonvorming;</p>	<p>Affectief leergebied Ontwikkelt muziekhistorisch besef</p> <p>Ontwikkelt stijlbesef door uiteenlopend voordrachtsmateriaal</p> <p>Is in staat ornamentiek toe te passen in samenhang met het repertoire;</p>	<p>Affectief leergebied Is in staat eigen inzicht en gevoel voor notatie en uitvoeringswijze van versieringen toe te passen</p> <p>Ontwikkelt goede toonvorming met verfraaiingstechnieken zoals vibrato.</p> <p>Is in staat de muziek op persoonlijke wijze te interpreteren</p> <p>Laat de techniek van het instrument zodanig zien dat binnen het voorkeursgenre repertoire zelfstandig kan worden ingestudeerd;</p> <p>Laat de, voor het betreffende instrument, specifieke vaardigheden zien om het repertoire op een persoonlijke en muzikaal expressieve wijze uit te voeren;</p>	<p>Affectief leergebied Toont bij het musiceren dat klankvoorstelling, luistervaardigheid en technische beheersing een eenheid vormen;</p> <p>Is in staat een eigen muzikale inbreng te integreren in de technische en genrespecifieke eisen die voortkomen uit de te spelen stukken;</p>
<p>Kan in groepsverband musiceren.</p>	<p>Kan in groeps- en orkestverband musiceren.</p>	<p>Kan in groeps- en orkestverband musiceren;</p> <p>Laat voldoende muzikale uitstraling zien om anderen te kunnen stimuleren;</p> <p>Ontwikkelt een eigen stijl voor studeren;</p> <p>Is in staat te reflecteren op zijn/haar leren en musiceren;</p> <p>Toont incasseringsvermogen bij drempels of tegenslag bij het musiceren.</p>	<p>Kan, door flexibele muzikale en technische vaardigheden, en door zijn of haar sociale opstelling goed samenspelen met anderen, zowel in grote als in kleine groepen zoals kwartet;</p> <p>Laat repertoire zien dat getuigt van nieuwsgierigheid en persoonlijke oriëntatie. Toont de ambitie om zijn of haar muzikale intenties uit te dragen en zet zich in daartoe mogelijkheden te scheppen;</p> <p>Laat ervaring in de amateurmuziekpraktijk zien en toont belangstelling voor ontwikkelingen, ook op professioneel niveau.</p>

*) Notenschrift benoemen, kennis van voortekens, rust, ritme, herhalingen, intervallen

***) Veel aandacht voor beheersing van het instrument (toonvorming, zuiverheid, omvang, articulatie, dynamiek, uithoudingsvermogen en snelheid)

****) D-fase wordt als specialisatiefase gezien, gekenmerkt door de ontwikkeling van de leerling tot zelfstandige muzikant, die kritisch naar zijn eigen spel leert luisteren, zwakheden weet op te sporen en zelf met oplossingen kan komen. Er wordt samengespeeld in orkesten, ensembles en er wordt regelmatig met een pianist gerepeteerd. Het grootste deel van de leerlingen ontwikkelt zich tot goede amateur en een kleine groep zal in het muziekvakonderwijs terecht komen. De leerwegen van deze groepen zijn zoveel mogelijk hetzelfde hoewel er aan de toekomstige vakmusici natuurlijk hogere eisen gesteld zullen worden. De leerling en de docent werken samen aan nuance, stijlbesef en een zo hoog mogelijke graad van technische en muzikale afwerking.

2. Voorbereiding en eisen praktijkexamens

A.	B.	C.	D.
<p>Toonladders t/m 3 kruizen en mollen over 1 octaaf;</p> <p>G, A, Bes en C over 2 octaven in de 1^e positie met verschillende streeksoorten + drieklanken;</p>	<p>Majeurtoonladders t/m 4 kruizen en mollen over 2 octaven;</p> <p>Mineurtoonladders t/m 3 kruizen en mollen over 1 octaaf t/m de 3^e positie en in verschillende streeksoorten + drieklanken;</p>	<p>Majeurtoonladders t/m 5 kruizen en mollen over 2 octaven;</p> <p>G, A, Bes en C over 3 octaven;</p> <p>Mineurtoonladders t/m 5 kruizen en mollen t/m de 5^e positie (oorspronkelijk, harmonisch en melodisch) + drieklanken;</p>	<p>Alle toonladders over 3 octaven in alle posities;</p> <p>Gebroken drieklanken;</p>
<p>Maatsoorten 4/4, 3/4, 2/4 en 6/8;</p>	<p>De meest gangbare maatsoorten met uitbreiding van de in fase A genoemde;</p>	<p>De meest gangbare maatsoorten met uitbreiding van de in fase A en B genoemde maatsoorten, ook onregelmatige;</p>	<p>Alle maatsoorten, ook antimetrische figuren zoals kwartool, sextool, kwartenduool en triool;</p>
<p>Dynamische nuancering f, mf mp p cresc. en decrescendo;</p>	<p>Dynamische nuancering zoals in fase A met toevoeging en plotselinge dynamiek zoals sf, sfz, fp etc.;</p>	<p>De meest gangbare dynamische nuanceringen, passend bij niveau C;</p>	<p>Alle dynamische nuanceringen toepassen;</p>
<p>Instrumenteigen technieken;</p>	<p>Instrumenteigen technieken;</p>	<p>Instrumenteigen technieken;</p>	<p>Instrumenteigen technieken zoals in A,B en C genoemd;</p>
<p>Linkerhand: alle vingerstanden eerste aanzet positiespel, vibrato en linkerhand pizzicato;</p>	<p>Linkerhand: positiewisseling vibrato zuiverheid flageoletten op octaaf en kwint tremolo dubbelgreep techniek (tertsen en oktaven);</p>	<p>Linkerhand: positiewisseling dubbelgreep techniek: tertsen, sext, octaaf uitbreiding van flageoletten;</p>	<p>Linkerhand: alle posities kunstmatige flageoletten dubbelgrepen verschillende soorten vibrato;</p>
<p>Rechterhand: streektechniek zoals détaché, legato, marcato, portato, martelé, staccato en snaarwisseling;</p>	<p>Rechterhand: uitbreiding basisstreken (zie A) + spiccato stokvoering en stokindeling en coördinatie;</p>	<p>Rechterhand: streektechnieken zoals A en B arpeggio, son filé, collé, sautillé, ricochet;</p>	<p>Rechterhand: uitgebreid assortiment aan streektechnieken en stokvoering;</p>

² Uit het hoofd = bonuspunt. Stukje uit het hoofd ook niet verplicht!

<p>Uit het hoofd spelen;</p> <p>Prima vista spelen: ritmisch, melodisch;</p> <p>In combinaties van 2 personen of meer spelen;</p> <p>Examen (30 minuten) Toonladders en drieklanken *²)</p> <p>Stukje uit het hoofd *)</p> <p>Stukje prima vista ritmisch, melodisch;</p> <p>1 etude;</p> <p>2 of 3 voordrachtstukken van verschillend karakter waarvan 1 deel van een concert;</p> <p>Tenminste een stuk met begeleiding.</p>	<p>Uit het hoofd spelen;</p> <p>Prima vista spelen: ritmisch, melodisch;</p> <p>In combinaties van 2 personen of meer spelen;</p> <p>Examen (30 minuten) Toonladders en drieklanken *)</p> <p>Deel van een sonate of concert *)</p> <p>Prima vista ritmisch, melodisch;</p> <p>2 etudes;</p> <p>2 voordrachtstukken van verschillend karakter;</p> <p>Tenminste een stuk met begeleiding.</p>	<p>Uit het hoofd spelen;</p> <p>Prima vista spelen: ritmisch, melodisch;</p> <p>In combinaties van 2 personen of meer spelen;</p> <p>Examen (40 minuten) Toonladders en drieklanken (idem);</p> <p>1 volledig concert of sonate waarvan een deel uit het hoofd;</p> <p>Prima vista ritmisch, melodisch;</p> <p>2 etudes van verschillend karakter;</p> <p>2 voordrachtstukken van verschillend karakter;</p> <p>Tenminste een stuk met begeleiding.</p>	<p>Een of meer voordrachtsstukken uit het hoofd spelen;</p> <p>Prima vista spelen;</p> <p>In uiteenlopende samenstellingen van groeps- of orkestverband spelen;</p> <p>Examen (50 minuten) Voorbeelden zie richtlijnen Kunstfactor 2012, pagina 78-85 en bijlage CKE met de mogelijkheid van:</p> <p>1. besloten examen met 1 etude + theorie</p> <p>2. openbaar examen met 3 of 4 voordrachtstukken en 1 deel van een concert.</p>
---	--	--	--

3. Opmerkingen en tips van docenten en andere gebruikers.

Roeland Robert (directeur Markant Apeldoorn)

- Literatuur staat niet gekoppeld aan het examen, maar er zijn wel voorbeelden in de richtlijnen voor strijkers genoemd.
- Tip: examenprogramma's verzamelen als voorbeelden uit de (les)praktijk!

Juliaan van der Linden (ESTA)

- Is er een connectie met de eisen van de ABRSM examens?³
- Repertoirelijst: zowel verwijzen naar *Inhoudelijke richtlijnen cursistenopleiding strijkinstrumenten* zie www.faso.eu (bijlagen 2 en 3) als naar nieuwe literatuur.

³ <https://nl.abrsm.org/en/home>

Nico Dezaire (docent viool, componist, auteur van leerboeken/lesmethoden)

1. Meer onderscheid in muziekstijlen maken zoals volksmuziek, pop, jazz, klassiek.
2. Juiste balans tussen het auditieve spelen en het spelen van bladmuziek.
In dit opzicht groeien lichte muziek en klassiek muziek naar elkaar toe de laatste jaren: waar popmuzikanten een tijd geleden uitsluitend naspeelden op gehoor en improviseerden kunnen deze steeds vaker ook bladmuziek lezen en begrijpen beter wat ze doen. Aan de andere kant verbreden klassiek opgeleiden zich steeds meer in andere stijlen zoals popmuziek en verrijken ze zich met op gehoor naspelen, via youtube muziek uitzoeken, improviseren op basis van akkoordenschema's.
3. Laat leerlingen stukjes muziek geheel op gehoor uitzoeken, dit in balans met het lezen van noten.
4. Op gehoor naspelen van muziek, via audiofragmenten of via internet.
5. Het kunnen onderscheiden van verschillende speelmannieren die specifiek bij een muziekstijl horen, bv de functie van glissandi in popmuziek. Of de timing van achtste noten in Swing muziek.
6. Het kunnen omgaan met digitale middelen, zoals cd's internet, iphone etc.
7. Ook lezen via tabalaturen en akkoordenschema's en grafische schema's.

Erica Ekkerman (docent viool CKE)

- Onderdeel A1 wordt geleerd en beoordeeld in een aparte theorie cursus, voorafgaand aan het speelexamen (zie voorbeeld beoordelingsformulier).
- A.2 Speeldictee en Improvisatie beoordelen wij bij strijkers niet.
- Tip: voor ritme is Flip-a-rhythm van Sheila Nelson heel geschikt omdat je eindeloos kunt variëren vanwege de grappige gesplitste pagina's. (zie literatuurlijst e.a. verwijzingsbronnen).

Elly Brouwers (docent viool)

- Toonladders studeren is op zich wel zinvol maar hier niet te veel tijd voor nemen tijdens examens.
- Tip: database aanleggen van prima vista voorbeelden van A t/m D examens voor strijkers.

Hierbij tevens nog de link naar het popboek waaruit de leerling tijdens A-examen een stukje speelde: <http://www.sheetmusicplus.com/title/easy-pop-rock-hits-instrumental-solos-for-strings-sheet-music/19973644>

Frank Bollebakker (docent De Gooische Muziekschool)

Wel verplicht stellen:

1. Uit het hoofd spelen. Is de beste manier om je klankvoorstelling te ontwikkelen. Ook een eenvoudiger stukje behoort tot de mogelijkheden.
 2. Speeldictee. Is de mogelijkheid om eenvoudige en korte fragmenten te spelen want het resultaat is dat leerlingen beter leren luisteren.
 3. Improviseren. Doel: beter leren begrijpen en voelen van vorm, frasering, structuur en toonsoort. Door het afmaken van een voorzin leert de leerling deze aspecten letterlijk spelenderwijs.
- Als in fase D geen etudes meer behoeven te worden gespeeld in verband met het openbare karakter van het examen, is een toevoeging over het niveau, stijl en karakter van de werken wel wenselijk.

- Het aantal stukken dat gekend moet worden moet groter zijn dan wat gespeeld wordt op het examen. Om te voorkomen dat een leerling het examenstukje leert is er een vrij uitgebreid examenprogramma nodig maar door dat uitgebreide programma is er onvoldoende tijd om alle stukken tijdens het examen te beluisteren. De commissie kiest uit de stukken die zijn meegenomen.
- Voldoende tijd nemen om dictee, improvisatie en uit het hoofd spelen te toetsen. en voldoende ruimte voor een nauwkeurige beoordeling en terugkoppeling naar de leerling achteraf.

Rivke van der Staak (docent cello Quintus Kampen)

Toevoeging t.b.v. cello-examens

A niveau

Niet perse met begeleiding op het examen, wel in de aanloop naar A samenspel aangeboden.

Geen dubbelgrepen.

Geen positieospel, wel grote grepen naar boven en naar beneden.

Geen vibrato. Een leerling die daar al wel mee bezig = bonus.

B niveau

Toonladders 2 octaven, majeur en mineur tot en met 3 kruizen en mollen.

1e, 2e, 3e en 4e positie.

Hogere posities worden beschouwd als bonus.

Beginnend vibrato.

C niveau

Toonladders tot en met 4 kruizen en mollen, maximaal 3 octaven.

1e tot en met 7e positie en basaal duimpositie.

4. Voorbeelden van een aanpak

Voorbeeld van een leerplan met voorbereidend leertraject (Muziekschool Amstelveen)

Op het jaarlijkse rapport wordt de leerling op onderstaande onderdelen beoordeeld.

streek techniek
linkerhand techniek
intonatie
houding en beweging
samenspel
muzikaal gehoor
leesvaardigheid
theorie
muzikaliteit
inzet

Indeling van het vioolonderwijs

Het vioolonderwijs is ingedeeld in 4 fasen; fasen 1 t/m 4 worden afgesloten met een toets.

fase	soort onderwijs	gemiddelde duur	globale leeftijdsaanwijzing
Vorbereidend	voortraject	1 tot 2 jaar	vanaf 4 jaar
Fase 1	basis	3 jaar	vanaf 7 jaar
Fase 2	verbreding basis	2 jaar	vanaf 10 jaar
Fase 3	verdieping	2 jaar	vanaf 12 jaar
Fase 4	specialisatie	2 tot 4 jaar	vanaf 14 jaar

Vorbereidend traject

Vorbereidend viool is een jaarcursus, maar erg jonge kinderen kunnen ook 2 jaar voorbereidend viool doen. De cursus is bedoeld voor kinderen van 4 t/m 6 jaar en heeft ongeveer 38 lessen en een uitvoering. De groepsgrootte is tussen 6 en 8 kinderen. Het voortraject kan ook plaatsvinden op een andere basis zoals Suzuki of Kodaly.

Algemene karakteristiek

Jonge kinderen leren op hun eigen manier. Ze doen graag dingen na en vinden het geweldig om te laten zien wat ze al kunnen. Hun fantasie reikt tot in het oneindige, maar komt pas tot bloei wanneer er de veiligheid van duidelijke regels bestaat.

Kleuters lezen nog geen letters, en beginnen auditief aan het vioolspel. Alles wat gespeeld wordt, wordt eerst gezongen. Wat je kunt zingen, kun je ook (leren) spelen.

Ouderparticipatie is in deze fase van groot belang.

In het begin is het instrument een bijzaak. Gaandeweg neemt het in de lessen een grotere rol in. Kinderen die heel jong beginnen vergroeien als het ware met hun instrument. De dagelijkse studeerroutine wordt een vanzelfsprekendheid die de basis legt voor het verdere musicerende leven. De viool wordt een verlengstuk van het muzikale voorstellingsvermogen en de fantasie.

De oriëntatiefase wordt gekenmerkt door auditieve benadering. Het is raadzaam te onderzoeken of (kinder-)liedjes behoorlijk (mee) gezongen kunnen worden. Voorzingen of nazingen (gehoortesten) maken bewust of tonen hoger of lager zijn, of de tonen van een bekend liedje zuiver of onzuiver nagezongen worden. Bij het jonge kind is het belangrijk dat het instrument als het ware de stem kan vervangen en een onderdeel van hemzelf kan zijn. Ontwikkeling vindt plaats vanuit een eerste toonbesef en ritmiek vanuit de natuurlijke puls. Er moet niets geforceerd of gefixeerd worden. Het leren bespelen van een instrument wordt als spel benaderd en volgt de ontwikkelingsfasen van leren en leerlinggerichte benadering zoals in het primair onderwijs.

Groepsles oriëntatiefase Muziek- en Dansschool Amstelveen

Een impressie

Zeven kindjes van 4 tot 6 jaar zitten keurig op hun krukjes. De vioolkisten staan achter hen op de tafel. Bij binnenkomst leggen ze eerst allemaal de klapper voor huiswerk op de tafel van de docent. Daarna pakken ze netjes hun viool uit de koffer, spannen zelf hun strijkstok die meteen ook geharst wordt. Een wonder van discipline!

We maken een geweldige les mee en het is bijna teveel om op te noemen wat er allemaal in dat uur gebeurt.

De zeer tot de verbeelding sprekende liedjes zingen zoals 'Ga je mee, de wolken in?' (met bewegen hoog en laag); 'Ik heb geen zin om op te staan' (blij of boos kijken).

Lopen op de liedjes met behulp van de strepen op de vloer die de afstanden tussen de noten uitbeelden, om de beurt in tweetallen. Een meer gevorderde leerling gekoppeld aan een beginner.

Met metaforen zoals spoken in de viool (flageolet spelen).

Met speelgoedieren zoals gorilla, duif, aap, ezel die symbool staan voor de g, d, a en e-snaar.

Liedjes leren

Liedjes meezingen

Liedjes naspelen op losse snaren (ritme).

Spelletje *Fouten voordoen* met opdracht: ontdek de fout (houding).

Concentratie- en luisteroefeningen.

Strijken als beweging (zonder stok).

Strijken zonder vingers

Strijken met vingers die door de docent neergezet worden als dat nog niet vanzelf lukt.

Wonderbaarlijk zo snel een kind dit leert!

Klappen, stampen, dansen. Je kan het zo gek niet bedenken.

De docent laat de kinderen zelfs dirigeren en gaat daarbij zelf met haar viool in de groep zitten (onder grote hilariteit).

Tussendoor moet er ook wel 's een schoenveter worden vastgeknoopt, want daarover kan je struikelen tijdens het dansen. Maar de aandacht verslapt geen moment.

Kleine zus wacht buiten op de gang, met haar neus plat tegen het raam, kennelijk verlangend naar het moment dat ze ook mee mag doen.

Na afloop willen bijna alle leerlingen toch nog een persoonlijk woordje kwijt aan juf Wiesje, voor ze met de map onder hun arm en het vioolkistje weer vertrekken.

Je zou die 4-jarige willen zijn als je zo kunt starten met vioolspelen.

Doelen voor het hele jaar:

1. het plezier in muziek ontdekken
2. een goed innerlijk en muzikaal gehoor ontwikkelen
3. ritmisch kunnen klappen: tot 1, 2, 3, 4 en achtsten
4. een stevige vioolklank maken
5. een gezonde vioolhouding krijgen
6. eigen fantasie leren gebruiken bij het vioolspelen
7. ongeveer 20 liedjes op hun gehoor kunnen spelen
8. een begin van studeer discipline ontwikkelen

Les 1 t/m 6

kennismaken met de viool
leren functioneren in een kleine groep
lichaamshouding aanleren
vioolhouding
stokhouding

Les 7 t/m 16

viool en stok leren hanteren
leren strijken
ritmiek ontwikkelen
(innerlijk) gehoor ontwikkelen
linkerhand speelklaar maken

Les 17 t/m 27

opzet linkerhand
stokindeling
improvisatie
eerste liedjes (links en rechts samen)
voorbereidend samenspelen

Les 28 t/m 35

consolidatie
leren voorspelen

Uitwerking

	Lesonderdelen	Materiaal
1 ^e les kennismaking	rituelen uitleggen ouders uitnodigen voor intro uurtje violen aanmeten houding oefeningen snaren leren herkennen	bijvoorbeeld aanloopje van Anneke Schilt - Plate mini-viool van Lenneke Willems

2 – 6 ^e les basis	<ol style="list-style-type: none"> 1. gedrag in de groep 2. vioolhouding 3. stokhouding 4. goed staan 5. zingen 6. leren luisteren naar: <ul style="list-style-type: none"> instructies toonhoogte ritmes tempo elkaar 7. de viool verkennen: wat zit waar, hoe heten de snaren en hoe klinken ze? Hoe zorg je voor je viool. <p>Elke dag thuis iets met de viool doen</p>	
Les 7 t/16 (= ongeveer de kerstvakantie) 1 ^e uitbouw	<ol style="list-style-type: none"> 1. vioolhouding consolideren 2. eerste strijken 3. leren luisteren naar: <ul style="list-style-type: none"> vioolklank kort en lang zuiverheid elkaar 4. beginnend samenspel 5. stil zingen (innerlijk gehoor) 6. linkerhand 'gebruiksklaar' maken 7. eerste vingeropzet tokkelen 8. leren studeren 	
Les 17 -35	<ol style="list-style-type: none"> 1. links en rechts samen 2. innerlijk gehoor koppelen aan toonhoogte op de viool. 3. zelfvertrouwen kweken 4. zelfkritisch worden 5. leren optreden 6. flageoletten 7. voorbereidend positieospel 8. evt. eerste noten 	

5. Voorbeeld van een beoordelingsformulier voor strijkers

Dit formulier is een bewerking van het beoordelingsformulier dat voor de HAFABRA-examens gebruikt wordt (Landelijk Leerplan Blaasinstrumenten, 2016).

Na de eerste examens voor strijkers bij Kunstbalie Tilburg bleek de inhoud van een aantal beoordelings categorieën of minder relevant of te vaag omschreven voor strijkers.

Wat uiteraard ook de totale beoordeling ingewikkelder maakte.

De belangrijkste aanpassingen vonden plaats in de rubrieken 2, 3 en 4.

Dit formulier is slechts als voorbeeld bedoeld. Ook Quintus Kampen werkt met een aangepast formulier voor de strijkersexamens.

Over de eisen van improvisatie, speeldictee en uit het hoofd spelen wordt - met name in de eerste twee fasen - niet alleen door Wiesje Miedema maar ook door de diverse docenten/meelezers zeer uiteenlopend geoordeeld.

Beoordelingsformulier voor strijkers

I. MUZIEKLEER / GEHOORSCHOLING		CIJFERS	EINDCIJFER
Rubriek 1	<i>Muzikale begripsvorming en auditieve toepassing</i> 1. Muziektheoretisch inzicht 2. Luister- en schrijfdictee		
Rubriek 2	<i>Instrumentaal- auditieve toepassing</i> 1. Prima vista ritmisch 2. Prima vista melodisch 3. Speeldictee (facultatief) 4. Uit het hoofd spelen Voorstel facultatief voor zowel A als B 5. Improvisatie (facultatief)		

II INSTRUMENTALE VAARDIGHEDEN			
Rubriek 3	<i>Klankvorming</i> 1. Klankkwaliteit en vibrato 2. Streektechniek en stokvoering 3. Basishouding: links en rechts + coördinatie 4. Intonatie (zuiverheid)		
Rubriek 4	<i>Technische vaardigheden</i> 1. Toonladders en akkoorden 2. Positiewisseling en dubbelgrepen 3. Technische oefeningen: etudes en voordrachtsstukken		
III MUZIKALE VAARDIGHEDEN			
Rubriek 5	<i>Ritmische vaardigheden en samenspel</i> 1. Ritmiek 2. Samenspel		
Rubriek 6	<i>Uitdrukkingsvaardigheden</i> 1. Vorm/frasering 2. Nuancering (dynamiek en articulatie)		
Uitslag: GESLAAGD / AFGEWEEZEN			TOTAAL

Voorbeeld D en D+ examens CKE Eindhoven

D en D+ examens zijn altijd openbaar en vinden plaats op de zaterdag aan het einde van de examenweek. Het examen vindt plaats in de concertzaal van CKE.

De examenkandidaat stelt met de docent een programma samen dat in ieder geval de volgende muzikale onderdelen bevat:

- Drie herkenbare stijlperiodes
- Een solowerk (zonder pianobegeleiding)
- Een samenspeelwerk

De examenkandidaat is in staat zichzelf te presenteren aan de commissie en het publiek in de zaal, hierbij wordt gelet op:

1. het zelf aankondigen van de te spelen stukken
2. geeft in het kort achtergrond informatie over de te spelen stukken
3. denkt na en vraagt technische ondersteuning die gewenst is, bv belichting/achterdoek/projectie via beamer
4. bedenkt en bekijkt samen met de docent de mogelijkheden voor een cross-over met een andere discipline binnen CKE. (bv beeldmateriaal met fotografie/beeldend, dans, theater, musical en/of de schrijversschool)

Per kandidaat is er max. 20 minuten speeltijd beschikbaar.

De kandidaten die deelnemen, spelen de stukken niet meer achter elkaar, maar afwisselend met de andere kandidaten waardoor er een gevarieerd concert ontstaat. Op de dinsdagavond voorafgaande aan het examen vindt een generale repetitie plaats met alle kandidaten, o.a. om de podiumpresentatie, zoals het opkomen, te repeteren!

D en D+ kandidaten hoeven niet meer tijdens een besloten gedeelte techniek en études te spelen.

6. Samenspelen

Strijkers moeten zo snel mogelijk de grote diversiteit van samenspel leren ontdekken: van de kleinste vormen zoals duo, trio en kwartet tot en met de grotere ensembles zoals het strijkorkest, symfonieorkest, of andersoortige ensembles die bijvoorbeeld bij Klezmer- en andere vormen van volksmuziek gebruikelijk zijn.

De individuele lessen en groepslessen hebben vooral een instrumentaal instructief karakter. De samenspel les is hierop een aanvulling: in deze lesvorm ontstaat een wisselwerking met andere leerlingen, niet alleen op muzikaal gebied, maar ook op het sociale vlak. Muziek lijkt op een taal, een ensemble op een gemeenschap. De positieve werking op de ontwikkeling van iedere leerling tot complete muzikant is dan ook duidelijk aanwezig.

Deelname aan een ensemble (muziekschool, docent) of spelen in een verenigingsorkest verdient stimulering.

Hoewel het dit moment meer uitzondering dan regel lijkt te zijn dat muziekscholen een gelaagd opleidingsstelsel voor orkestspel hebben, zijn er een aantal voorbeelden van good practice te vermelden, zoals Muziek- en Dansschool Amstelveen en het Hofstadorkest.

Een helder leerplan voor strijkers waarin het ensemblespel wordt gestimuleerd moet ook de bestaande lesmethodes noemen die hiervoor op de markt zijn.

Muziek- en Dansschool Amstelveen

Deze muziekschool kent een rijke strijkerstraditie: met lessen in alle maten en soorten, ook voor de allerjongsten en met orkesten op vier niveaus: www.muzekschoolamstelveen.nl.

En minstens zo belangrijk: er wordt doorlopend muziek voor geschreven.

Een van de viooldocenten en leider van diverse ensembles is Hans Scheepers van wiens hand al veel composities verschenen zijn.

De in de serie *Music for Strings* uitgegeven composities en arrangementen voor strijkorkest (met en zonder piano) gaan uit van de persoonlijke visie van Hans Scheepers op het samenspelen vanaf jonge leeftijd in orkestverband: plezier in het samen musiceren en speelbaarheid van het materiaal zijn de belangrijkste kenmerken van deze werken.

Alle composities en arrangementen zijn geschreven voor het zogeheten Tweede Strijkorkest van de Muziek - en Dansschool in Amstelveen. De bezetting bestaat uit: eerste, tweede en derde viool, cello, contrabas met in de meeste werken een ondersteunende pianopartij.

De pianopartij heeft een begeleidende functie. Het materiaal is zeer geschikt voor elementair ensemblespel en klankontwikkeling. De partijen zijn aantrekkelijk om te spelen en de muziek is voor kinderen zeer begrijpelijk (uitgever: Dirk van der Niet www.mansarda.nl)

De uitgaven in deze serie zijn ingedeeld in drie niveaus:

Niveau A: alle vioolpartijen in de eerste positie

Niveau B: de eerste vioolpartij in de derde positie

Niveau C: de eerste vioolpartij in de vierde positie

Orkestmuziek Hans Scheepers

Ardeleana (strijkorkest met piano)

Celebration (strijkorkest)

Czardas (strijkorkest met piano)

Fun2Play (strijkorkest met piano)

Let's play a Happy Tune (strijkorkest met piano)

Little Story (strijkorkest met piano)

Little Symphony (strijkorkest)

Overture (strijkorkest met piano)

Rondeau / Henry Purcell / arr. Hans Scheepers (strijkorkest)

Scales and Arpeggios (strijkorkest met piano)

Snarenspeel ('Playful Strings') (strijkorkest)

Symphony / William Boyce / arr. Hans Scheepers (strijkorkest)

Twee Volksmelodieën uit Transsylvanië (strijkorkest met piano)

Zonnestein Symfonie (strijkorkest met piano)

Ook Wiesje Miedema heeft meerdere werken voor haar jeugdorkesten geschreven:

Romance voor Strijkorkest, Symfonia Classico, Winterfeest (Eigen beheer Wiesje Miedema).

Het Hofstads Jeugd Orkest

Er zijn zes orkesten voor strijkers met oplopende moeilijkheidsgraad. Voor alle orkesten worden duidelijke eisen geformuleerd om mee te kunnen spelen. Het Jeugdorkest (14-25 jaar) is het grootste orkest van de vereniging met symfonische bezetting en telt op het ogenblik bijna 90 leden. Er kan een instrument van de vereniging gehuurd worden met als voorwaarde dat er meegespeeld wordt in een van de orkesten van de vereniging zodra de vorderingen op het instrument voldoende zijn. <https://www.hofstadsjeugdorkest.nl>

7. Een strijkorkest starten

Amateur symfonie- en strijkorkesten die nog geen jeugdbeleid (met bijvoorbeeld kinderconcerten) of een jeugdorkest hebben, kunnen proberen een samenwerkingsverband aan te gaan met de plaatselijke muziekschool, of met docenten die viool- of celloles geven.

Ook het samenwerken met een jeugdorkest behoort tot de mogelijkheden (zie voor een volledig overzicht www.jeugdorkest.com, dat ook het tweejaarlijks Nationaal Concours voor Jeugdsymfonieorkesten organiseert) www.jijspeelttochook.nl

Voorbeeld van good practice

Aan het meespeelproject van een amateursymfonieorkest deden naast de 40 eigen leden 20 jongeren mee. Daarna werden een aantal jeugdige strijkers (14-18) gevraagd de kinderconcerten van dit orkest te komen versterken.

Andere mogelijkheden om jeugd te interesseren voor het spelen in een orkest zijn:

- Open repetities
- Strijkersdag of strijkersfestival organiseren
- Podium bieden aan ambitieuze jongeren en conservatoriumstudenten: (vervangend) concertmeester of aanvoerder van een van de strijkersgroepen, solo's spelen etc.
- Crossovers met andere kunst disciplines

Voorbeeld van good practice

Op een gezamenlijke strijkersdag voor jeugd was er ook een speciaal programma voor de allerkleinste strijkers tot 10 jaar bedacht. Alle jonge strijkers die 1, 2 of 3 jaar les hadden gehad, mochten meedoen. Samen ontdekken hoe leuk het is met z'n allen in een orkest te spelen. Wie doet wat? Waar moet je op letten? Samen beginnen, samen stoppen. Rekening met elkaar leren houden. Luisteren naar elkaar. In zowel het AB-orkest als het beginnersorkest werd eerst uitgelegd hoe de slag van de dirigent werkt: "kijk, als ik dit doe, moet je zacht spelen..." Voor veel strijkers was het de eerste keer dat ze samenspeelden. "Ik vind het nog best moeilijk" bekende mijn 12-jarige buurvrouw tijdens de groepsrepetitie van de 3e violengroep: "maar wat klinkt het orkest opeens mooi als we allemaal spelen. Dit wil ik veel vaker."

Praktische tips voor het starten van een orkest:

1. Stel heldere begineseisen, zoals van een mol t/m drie kruizen kunnen spelen en bij voorkeur al in een positie (met name voor de 1e violen);
2. Met 15 strijkers (bezetting 5-4-3-3) is al een goede start te maken mits er een evenwichtige verdeling over de verschillende groepen mogelijk is;
3. Kies alleen 1e en 2e vioolpartijen (geen 3e) als het aantal onder de maat blijft;
4. Zorg dat iedere groep tenminste een oudere of volwassen ondersteuner heeft;
5. Zorg voor passende muziek, pas de muziek aan of doe het met wat je hebt. Een dirigent die dit kan heeft natuurlijk de voorkeur;
6. Start homogeen (alleen strijkers);
7. Start vanuit homofone muziek, daarna in canon etc.
Daarmee leren de strijkers naar elkaar te luisteren en op zuiverheid te letten.

Aanvullingen van Wiesje Miedema (Muziek- en Dansschool Amstelveen)

- Dit hangt wel erg van de leeftijd van de deelnemers af
- Het liefst strijkorkesten indelen naar leeftijd en niet naar niveau
Zo heb je in ieder orkest "ooftelers" en volgers
- Zorg bij beginnend strijkorkest voor piano begeleiding. Dan hoeft niemand een saaie partij te spelen of (nog erger..) na te pikken zoals bij de 3^e viool
- Voor ons eerste strijkorkest zijn de toelatingseisen:
Tot 1, 2, 3 en 4 kunnen tellen, alle vingers op de snaar kunnen zetten.
Vanuit daar gaat iedereen om de 2 jaar door naar een volgend orkest

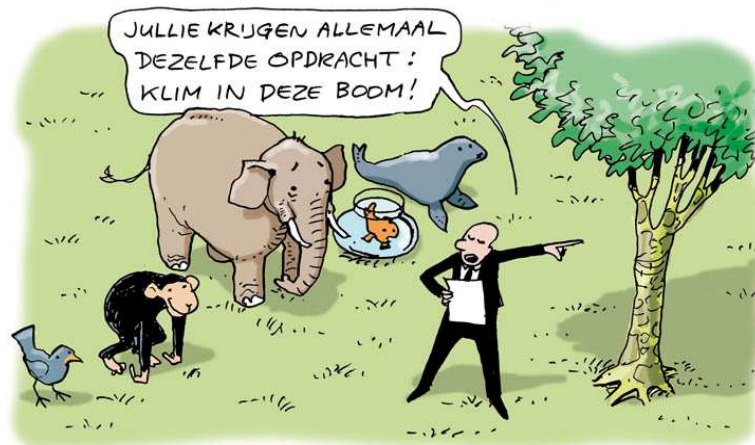
Voorbeeld van good practice

Een projectorkest van 22 strijkers van 8-13 jaar. Naast een aantal volksmelodieën staan ook echte klassiekers op het programma (speciaal door de dirigent voor dit beginnersorkestje bewerkt) zoals Eine kleine Nachtmusik van W.A. Mozart en An der schönen blauen Donau van J. Strauss. De presentatie van dit project (na 7 keer 1 ½ uur repeteren) overtreft alle verwachtingen. Trotse ouders en grootouders na afloop.

De docent: 'mijn leerlingen zijn door dit orkest beter gaan spelen!'

Een moeder: "je hebt mijn zoon over zijn dip heen geholpen. Hij heeft weer lol in viool spelen".

8. Leerlinggerichte benadering

Hoe kun je de verschillen tussen leerlingen onderkennen en benutten? In ieder geval niet door van iedere leerling precies hetzelfde te vragen!

Leerlingen zijn zeer divers wat betreft aanleg, ontwikkelingsniveau, begaafdheid, belangstelling en milieu. Een docent die een persoonsgerichte aanpak voorstaat, zal veel moeite doen om aan uiteenlopende karakterkenmerken, interesses en vaardigheden tegemoet te komen. De lessen worden daardoor leuker en het resultaat beter.

Iemand leert het beste op een manier die bij hem past/haar past. Dat geldt niet alleen voor jonge strijkers maar ook voor de oudere strijker die graag weer de muzieklessen wil oppakken. Er zijn verschillende manieren om voor meer passend maatwerk te zorgen tijdens de muzieklessen.

Differentiëren

Differentiatie betekent in dit verband: opvoedkundige of onderwijskundige oplossingen bedenken voor het omgaan met verschillen tussen leerlingen.

Je kunt differentiëren in de aangeboden leerinhoud (niveaudifferentiatie), je kunt het tempo aanpassen (tempodifferentiatie), je kunt de leerling individueel of in groepjes laten studeren of samenspelen (organisatorische differentiatie). Je blijft vooral kijken naar wat aanslaat en de aandacht van de leerling voldoende weet te pakken, bijvoorbeeld door andersoortige muziekgenres toe te passen (interessedifferentiatie).

Waar je ook voor kiest binnen de mogelijkheden die je hebt, verstandig differentiëren vraagt om een opvoeder of docent die breed toegerust is en creatief. Hij/zij is in staat desgewenst ook nieuwe wegen in te slaan en wendbaar te handelen. Meestal is niet de gemiddelde leerling het probleem of de uitdaging, maar de leerling die (in jouw ogen) te langzaam vordert of een bepaald leerprobleem heeft (bijvoorbeeld ADHD of dyslexie).

Roel is helemaal van slag. Hij vertelt bij thuiskomst dat zijn vioolleraar hem geen les meer wil geven omdat hij niks kan met Roels dyslexie: 'Hij zegt dat ik niet geschikt ben voor vioolspelen'.

Ook de begaafde (meer getalenteerde) leerling verdient bijzondere aandacht omdat hij veel meer munitie nodig heeft en sneller wil.

Hanneke is door een dirigent van een plaatselijk orkest gevraagd voor een harpconcert en heeft in haar enthousiasme al ja gezegd. Ze vertelt dit als ze op les komt maar haar docent reageert boos: 'dat gaat zomaar niet, we gaan het eerst eens even bekijken'. Waarop Hanneke (die het intussen zelf al heeft ingestudeerd) het concert voorspeelt...

Bij differentiëren is het ook handig iets over leerstijlen en meervoudige intelligenties te weten. Ze verklaren veel over de verschillen tussen mensen.

Leerstijlen

Hoewel er meerdere opvattingen over leerstijlen bestaan, biedt vooral de benadering van Kolb handige handvatten voor een persoonsgerichte benadering in je lessen. Niet alleen voor de leerling is dit handig, ook de bewustwording van je eigen leerstijl kan verhelderend werken. Waarom doe je bepaalde dingen in je les het liefst zo en niet anders? En wanneer botst dat met wat de leerling leuk vindt of met de manier waarop hij of zij het beste kan leren?

Kolb (1984) onderscheidt vier fasen in het leren:

- * concreet ervaren (voelen);
- * observeren en reflecteren (kijken);
- * abstract conceptualiseren (denken);
- * actief experimenteren (doen).

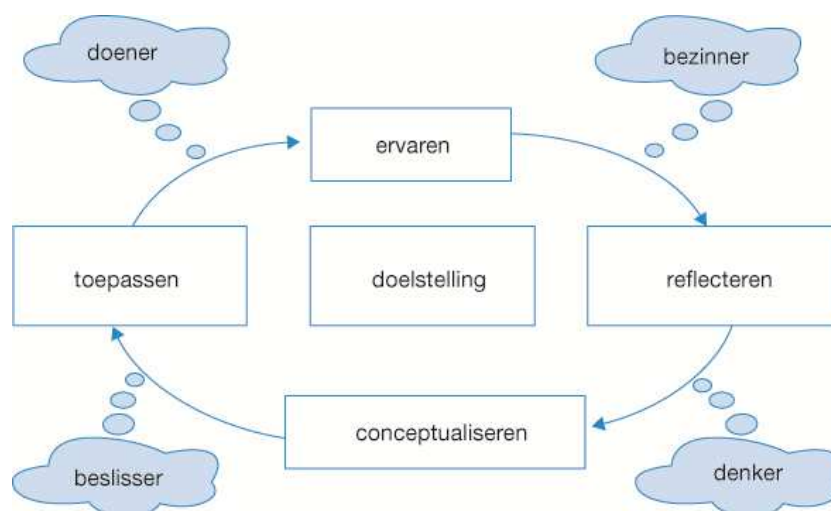
Ieder mens doorloopt altijd min of meer deze cyclus in het leren van de dagelijkse praktijk, maar de voorkeur voor een fase kan erg verschillen. Sommige mensen zijn bijvoorbeeld meer reflectief dan doenerig. Hieronder vind je een kort overzicht van de kenmerkende verschillen.

Concreet ervaren	Reflectie en observatie
<ul style="list-style-type: none"> • Je kunt doortastend handelen in lastige situaties • Je bent steeds op zoek naar nieuwe ervaringen • In gesprekken en besprekingen ben jij vaak de bron van nieuwe ideeën • Je kunt ook vaak ondoordacht reageren • Je praat meer dan dat je luistert • Je houdt niet van formele afspraken • Je houdt vooral van spontane mensen die van het leven kunnen genieten. • Je reageert in nieuwe, uitdagende situaties eerder gevoelsmatig dan nadenkend 	<ul style="list-style-type: none"> • Je vindt bezinning belangrijker dan nieuwe ideeën uitproberen • Je trekt geen overhaaste conclusies • Je hebt rust en ruimte nodig om alle aspecten van een situatie te kunnen overzien • Je luistert liever dan dat je praat • Je neemt een moeilijke beslissing pas na het vergelijken van verschillende keuzemogelijkheden • Je observeert graag de andere deelnemers tijdens een bespreking of vergadering • Je bent eigenlijk een perfectionist

Abstract denken	Actief experimenteren
<ul style="list-style-type: none"> • Je vindt het moeilijk om nieuwe ideeën te bedenken • In nieuwe situaties, die een uitdaging inhouden, ben je liever denkend bezig dan voelend • In gesprekken met anderen ben jij in staat het meest neutraal en objectief te zijn • Je gaat systematisch te werk bij het oplossen van problemen • Je vindt het prettig om je eigen doen en laten in samenhang te zien met algemene principes. • Je bent vaak in staat de zwakke punten of hiaten in andermans betoog op te merken 	<ul style="list-style-type: none"> • Je bent een mens van de praktijk • In nieuwe situaties ben je liever al doende bezig dan toekijkend • Je houdt meer van het uitproberen van nieuwe ideeën dan van bezinning • Je vindt het belangrijk, dat voorstellen in de praktijk ook echt werkbaar blijken • Je vindt dat zaken voor gevoel gaan • In gesprekken of vergaderingen draag je praktische, haalbare ideeën aan • In gesprekken ga je het liefst recht op je doel af

Kolb leidt uit deze combinatie de volgende vier leerstijlen af:

1. *de bezinner* combineert concreet ervaren (voelen) graag met reflectief observeren (kijken). Hij is goed in staat een situatie van verschillende kanten te bekijken en is in staat allerlei oplossingen voor een probleem te bedenken.
2. *de denker* combineert reflectief observeren (kijken) met abstract conceptualiseren (denken). Hij verzamelt concrete gegevens, vergelijkt ze met elkaar en vertaalt ze vervolgens in abstracte theorieën en modellen.
3. *de beslisser* combineert abstract conceptualiseren (denken) met actief experimenteren (doen). Hij probeert liever een reeds bestaande oplossing voor een probleem uit dan dat hij zelf een nieuwe oplossing bedenkt.
4. *de doener* combineert actief experimenteren (doen) met concreet ervaren (voelen). Hij leert het liefste door actief bezig te zijn zonder al teveel theoretische ballast.

In deze cyclus van ervaringsleren gaat het niet om goede of minder goede leerstijlen. Iedere leerstijl heeft zijn eigen voordelen en beperkingen. Maar als je alle fasen van ervaringsleren goed weet te benutten, kun je wel veel meer van je ervaringen leren.

Het geheel doorlopen van de cyclus voorkomt eenzijdig leren (bijvoorbeeld te veel theorie zonder toepassen of actief experimenteren; of te veel doen zonder na te denken). Leren is te beschouwen als een voortdurende circulaire beweging van aanpassing (assimilatie) en verandering (accommodatie) van reeds aanwezige kennis en vaardigheden.

Tips voor ouders, opvoeders en docenten

Je helpt *de bezinner* door hem de ruimte te geven voor creatieve ideeën en oplossingen, voor observatie en reflectie op zijn eigen manier van studeren.

Je stimuleert *de denker* door hem te laten nadenken over de theorie of met extra ruimte voor kritische vragen.

Je daagt *de beslisser* uit door de vertaalslag tussen denken en doen met duidelijke handvatten, modellen of tips voor het studeren.

Je helpt *de doener* met veel afwisseling, levendige lessen en door hem ruimte te geven om te kunnen experimenteren.

Om iedere leerling recht te kunnen doen als individu met zijn persoonlijke eigenschappen, karakterkenmerken, leerstijl en intelligenties, moet je een wendbare opvoeder of docent zijn die zich gemakkelijk kan aanpassen aan wisselende omstandigheden. Hoewel er diverse opvoeders- en docentrollen mogelijk zijn, zoals die van docent-leerling (bij lessen aan beginners) en die van de expert in de masterclass (bij de zeer gevorderden), komt de rol van coach het dichtst bij de opvattingen van leerlinggericht onderwijs en de constructivistische opvatting over levenslang leren.

Een ander belangrijk aspect van leren is het koesteren en ontwikkelen van talent. Dat houdt in: alle talenten die leerlingen in huis hebben benutten en alle bijzondere talenten de ruimte geven om tot volle bloei te komen. Uit onderzoek blijkt dat talent niet alleen meervoudig is, maar ook dynamisch in zijn ontwikkeling. Talent is een bijzondere eigenschap van een persoon die in de kern is aangeboren, maar dat door oefening in een leerproces ontwikkeld kan worden en door relevante ervaringen kan worden verrijkt: nature én nurture.

Talent is, zeker in het onderwijs, heel lang eenzijdig ingevuld met cognitieve begaafdheid of met 'intelligentie', zoals gedefinieerd in klassieke IQ-testen. Maar talent is een meervoudig begrip. Naast taakkundige en wiskundige begaafdheden is er ook het talent om iets te creëren, is er muzikaal en sportief talent en wordt in toenemende mate het belang erkend van sociale intelligentie en het talent om sturing te geven aan de eigen en andermans ontwikkeling (Gardner, 1999).

Enkele specifieke kenmerken van een intelligentie:

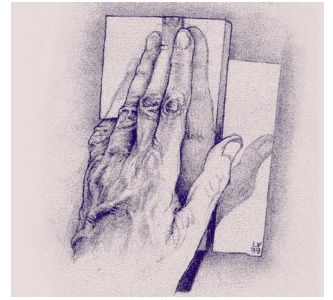
- Manifesteert zich soms op uitzonderlijke wijze in mensen die op andere terreinen ver achterblijven (zoals de autist in de film *Rain Man*).
- Er zijn meer vaardigheden nodig die nauw met elkaar samenhangen. Bijvoorbeeld: muzikale intelligentie vraagt om gevoel voor melodie, ritme, harmonie, timbre en muzikale structuur.
- Er zijn in experimentele en bestaande psychometrische en psychologische tests aannemelijke aanwijzingen voor het bestaan van een intelligentie gevonden.
- Een intelligentie leent zich voor een symbolysysteem (het alfabet, cijfers, noten, landkaarten) (bron: www.pharos.nl)

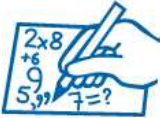

Voorbeeld

Ik wilde graag het gedicht van Leo Vroman gebruiken voor mijn nieuwe boek en vroeg hem om toestemming. Er kwam een verrassend snel mailtje terug, met een prachtige eigen gemaakt tekening van zijn hand erbij: 'Je mag alles gebruiken. Doe ermee wat je wilt'.

De verschillende intelligenties vielen hier op verrassende wijze samen met het gedicht (muzikaal ritmisch), tekst (verbaal linguïstisch) en tekening (visueel ruimtelijk).

De inhoud van het gedicht en het spiegelbeeld versterkten de reflecterende werking (intrapersoonlijk) en de correspondentie met de dichter liet een mooie vorm van samenwerking zien (interpersoonlijk).

Verbaal linguïstisch 	Logisch mathematisch 	Visueel ruimtelijk 	Muzikaal ritmisch
<ul style="list-style-type: none"> • communiceert effectief • speelt met woorden • is gevoelig voor taaluances • integreert makkelijk nieuwe woorden • houdt van taal en woordspelletjes • houdt van lezen en schrijven • luistert graag naar verhalen • maakt graag aantekeningen • heeft een rijke woordenschat • houdt van discussiëren 	<ul style="list-style-type: none"> • werkt planmatig • overweegt bij het oplossen van problemen • denkt kritisch • is goed in abstracte symbolen • houdt ervan problemen op te lossen • past logica makkelijk toe • werkt graag met getallen, schema's en symbolen • kan goed patronen herkennen • kan goed ordenen en redeneren 	<ul style="list-style-type: none"> • heeft oog voor verhoudingen • maakt fantasiekrabbels • kleedt zich op eigen manier • let op het uiterlijk van anderen • kan goed beelden in z'n hoofd creëren • onthoudt goed wat hij gezien heeft • kan goed kaartlezen • heeft een levendige fantasie • kijkt graag naar een voorbeeld • is gevoelig voor kleurencombinaties 	<ul style="list-style-type: none"> • heeft muzikale associaties • vertelt boeiend met goed stemgebruik • schrikt van harde geluiden • kan goed zingen of een instrument bespelen • beweegt graag op ritmes • hoort de structuur en het ritme in de muziek • houdt van rijmende of muzikale ezelsbruggetjes
Lichamelijk kinesthetisch 	Naturalistisch 	Interpersoonlijk 	Intrapersoonlijk
<ul style="list-style-type: none"> • wil graag dingen aanraken • heeft duidelijke gezichtsuitdrukkingen • gebruikt gebaren en bewegingen om te communiceren • is meestal sportief of actief • wil graag dingen doen en uitproberen • heeft een goede oog-hand coördinatie • verbetert z'n concentratie door bewegen 	<ul style="list-style-type: none"> • is snel in herkennen • verzamelt graag • bezit aanpassingsvermogen • voelt zich thuis in de natuur • is milieubewust • kan goed observeren en rubriceren • vindt daglicht in de werkomgeving belangrijk • is een echte verzamelaar • heeft oog voor details 	<ul style="list-style-type: none"> • is uit op consensus • houdt van feesten • is assertief • neemt initiatief in de groep • is gevoelig voor stemmingen van anderen • is goed in het leggen van contacten • vindt het leuk om met anderen opdrachten uit te voeren • bemiddelt bij conflicten • leeft sterk met anderen mee • let goed op non-verbale signalen 	<ul style="list-style-type: none"> • kan eigen doelen stellen • combineert eigen ervaring met theorie • heeft een sterke mening • kan goed luisteren • is geïnteresseerd in z'n eigen ontwikkeling • werkt graag zelfstandig • is erg zelfbewust • betreft graag zaken op zichzelf • houdt van stilte en alleen zijn • wil standpunten van alle kanten kritisch bekijken

Hoewel in dit leerplan de nadruk uiteraard ligt op muziek leren maken en samenspelen, dus op de leerling met een doorgaans meer dan gemiddelde muzikaal ritmische intelligentie, loont het toch de moeite ook de andere intelligenties in kaart te brengen.

Want ook hier geldt weer, dat je als ouders, opvoeders of docent - wanneer je je niet voldoende bewust bent van je eigen voorkeursintelligenties - sommige werkvormen waarschijnlijk liever zult toepassen dan andere. De kunst is om zodanige variatie aan te brengen dat alle intelligenties worden aangesproken. Je versterkt de effecten van het leren als je ook de andere intelligenties benut.

Tips voor ouders, opvoeders en docenten

Je kunt inspelen op de genoemde acht intelligenties met o.a. :

Discussie, talige opdrachten en metaforen voor muziek voor de *verbaal linguïstische strijker*.

Schema's, symbolen, patronen en logisch redeneren voor de *logisch mathematische strijker*.

Kleur, fantasie, associatief denken, foto's, figuren voor de *visueel ruimtelijke strijker*

Gedichten, limericks en alle andere vormen van ritme en rijm voor de *muzikaal ritmische strijker*

Veel beweging, dans of ritmische opdrachten voor de *lichamelijk kinesthetische strijker*.

Natuurbeelden (ook in de muziek!) met woorden, foto's, afbeeldingen van of sprookjes met dieren etc. voor de *naturalistische strijker*.

Samen spelen in groepen, luisteren naar elkaar of elkaar coachen voor strijkers met een *interpersoonlijke intelligentie*.

Ruimte voor het maken van eigen keuzes, nadenken, zingeving, reflectie voor strijkers met een *intrapersoonlijke intelligentie*.

Volwassen strijkers

In dit verhaal past ook specifieke aandacht voor oudere strijkers want het gaat in deze richtlijnen om levenslang leren. Jong geleerd is oud gedaan! Wat je ooit hebt geleerd, is ook weer op te halen. De manier waarop je het geleerd hebt, kan echter zeer bepalend zijn. Een goed begin blijft het halve werk! Muziek maken kan tot op hoge leeftijd, al moet je er wel steeds harder aan trekken om op hetzelfde peil te kunnen blijven. Veel mensen halen pas na jaren onderbreking (bijvoorbeeld door een drukke baan, verblijf in het buitenland, gezinsvorming) hun instrument weer uit de koffer. Om (soms zelfs voor het eerst!) te ontdekken hoe zinvol, verrijkend en stimulerend voor de geest muziek maken en samenspelen in een orkest is.

Maar ook ouderen kunnen beginners zijn of vanuit een ander instrument overstappen naar viool, altviool, cello of contrabas. Natuurlijk verschilt de aanpak van de lessen dan niet alleen vanwege de leeftijd maar ook vanwege aanleg, beginsituatie, leerstijlverschillen etc.

Wat weet of kan iemand al waar het muziek of musiceren betreft? Het maakt bijvoorbeeld een groot verschil of de aspirant in een koor gezongen heeft, basale muziekkennis bezit etc.

Good practice

De omroep organiseert een educatieve workshop improviseren voor amateurmusici. Of ik mijn eigen instrument mee wil brengen. Ik besluit zonder viool te gaan en heb een geweldige middag met improviseren op de marimba.

Dochter tekent in op een orkestproject en moeder vraagt of ze ook mee mag doen

Vader komt zijn dochter van 15 jaar brengen voor de eerste repetitie. Blijft luisteren en vertelt na afloop dat hij binnenkort ook weer wil spelen. Hij gaat volgend jaar met pensioen.

Moeder speelt piano maar mist het samenspelen. Zoon van 6 jaar kiest voor viool en zij besluit om samen met hem les te nemen.

Moeder tekent met drie kinderen tegelijk in op een van onze orkestprojecten.

Het orkest is in het bezit van twee contrabassen maar er zijn geen vaste spelers te krijgen, alleen maar invallers. Met de oproep aan amateurs die reeds een instrument bespelen *Contrabas zoekt speler!* en een flinke korting op de eerste tien lessen wordt de nieuwe contrabassist binnengehaald.

In ons orkest zitten een 13-jarige violist en een 83-jarige violist naast elkaar. Ze kunnen het uitstekend met elkaar vinden. De 13-jarige heeft extra oren voor de 83-jarige en helpt haar af en toe 'bij te blijven' of aan te wijzen waar we gebleven zijn.

9. Literatuur en overige bronvermelding ⁴

Dezaire, N. Lesmethoden, muziek voor samenspel en composities. <http://nicodezaire.nl/boeken/strijkers>

Gardner, Howard (1999). *Soorten Intelligentie. Meervoudige Intelligenties voor de 21ste eeuw*. Amsterdam: Nieuwezijds.

<http://www.sheetmusicplus.com/title/easy-pop-rock-hits-instrumental-solos-for-strings-sheet-music/19973644>

Inhoudelijke richtlijnen cursistenopleiding strijkinstrumenten (2012). Kunstfactor Utrecht. Ook te vinden op www.faso.eu onder Service en Jeugdbeleid.

Kolb, D.A. (1984) *Experiential learning: experience as the source of learning and development*. New Jersey: Prentice Hall inc.

Landelijk Raamleerplan Blaasinstrumenten (2016). LKCA.

Nelson, Sheila. Flip-a-rhythm. Boosey & Hawkes

Scheepers, Hans. Music for strings. www.mansarda.nl

Themanummers ARCO (ESTA) 2017 1 en 2 over strijkmethodeken

Tonkes, I. Improviseren met akkoorden. In ARCO 2017/1. P. 30-33.

Websites

Methoden

<http://www.trinitycollege.co.uk>

<https://nl.abrsm.org/en/home>

Koepels, verenigingen en muziekscholen

ESTA <http://www.estanederland.nl/>

FASO www.faso.eu/

KNMO www.knmo.nl

Muziek- en Dansschool Amstelveen www.muziekschoolamstelveen.nl/

Hofstads Jeugd Orkest Den Haag <https://hofstadsjeugdorkest.nl/>

De Gooische Muziekschool Bussum www.degooischemuziekschool.nl/

Quintus. Centrum voor kunst en kunsteducatie Kampen www.quintuskampen.nl

Jeugdorkesten en concoursen

www.jeugdorkest.com

www.iijspeelttochook.nl

⁴ Voor alle overige literatuur verwijzen we naar de richtlijnen (2012)

10. Verantwoording

De FASO is begin dit jaar lid geworden van de ESTA. Ik werd daarmee meteen in de gelukkige omstandigheid gesteld de mini-conferentie van de ESTA (European String Teachers Associaton) over methodieken bij te wonen. En heb maar liefst vier van de vijf strijkpedagogen op die dag kunnen beluisteren. Gabriel Koeppen uit Duitsland over zijn innovatieve methoden: *Celloschule*, *Open Strings* en *Thumb Position Fun*. De Nederlandse Carmen Eberz over haar methode *Zo speel ik viool*. De Britse Kathy Blackwell (viool) en David Blackwell (cello) over *Fiddle*, *Viola* en *Cello Time*. Ze hadden ook alle drie hun lesboeken uitgestald voor de verkoop. Vooral Gabriel Koeppen met een serie improvisatie-oefeningen en Kathy en David Blackwell over de *Musical String Starter* met hun ideeën om algemene muzikale vaardigheden en strijktechnieken te ontwikkelen zoals puls- en ritmespelletjes, linker- en rechterhandtechniek en luister- en leesvaardigheden deden de tijd vervliegen vanwege hun activerende presentatietechnieken en ludieke oefeningen. (zie voor verdere beschrijving ARCO 2017, 1 en 2). Ik was de ESTA dan ook zeer dankbaar voor deze gouden tip.

De FASO is ook sinds een jaar aangesloten bij KNMO (Koninklijke Nederlandse Muziek Organisatie). De ROA (Regiegroep Opleidingen Amateurmuziek) bood vanuit de grote expertise met leerplannen en examens bij de HAFABRA veel begrip en ondersteuning bij mijn zoektocht van het afgelopen half jaar. Ik mocht examens in Huizen, georganiseerd door MNHU (Muziekorganisatie Noord- Holland en Utrecht) en examens bij Quintus in Kampen bijwonen. Ook werd me zeer gul de inhoud van diverse theorie-examens ter hand gesteld. Dit wordt overigens het object van vervolgstudie.

Om dit document zo beknopt mogelijk en overzichtelijk te kunnen houden, verwijzen we naar de Richtlijnen voor strijkers (Kunstfactor, 2012) waarin de inhoudsaspecten van de vier niveaus voor alle strijkinstrumenten, met methodieken, literatuur en korte toets voorbeelden zijn beschreven. Zoals gezegd hebben we ons in dit leerplan toegespitst op viool. De geïnteresseerde lezer kan zelf verder zoeken naar wat bij de andere instrumenten beschreven staat.

Verder zijn er voorbeelden van leerplannen van vier verschillende muziekscholen (o.a. Amstelveen en CKE) beschikbaar ter inspiratie of vergelijking, van theorie- en praktijkexamens inclusief prima vista stukken en etudes (bij ondergetekenden op te vragen).

Ik ben niet alleen mijn mede-auteur Wiesje Miedema (Muziek- en Dansschool Amstelveen) maar ook Arnold van Workum (MNHU), Mariette van Zanten (Quintus Kampen), Juliaan van der Linden (ESTA), Elly Brouwers (en alle andere docenten/meelezers) veel dank verschuldigd! En Dirk van der Niet voor zijn uitgaven Muziektheorie (A1-A2-B en CD).

Wilma van der Heide
vice-voorzitter FASO
035-6980390
06 20248438
wilmavdheide1944@gmail.com

Wiesje Miedema
wiesje.miedema@gmail.com

Colofon:

Redactie: Wil Senden en Wilma van der Heide
Vorbereiding en print: Wil Senden

QUINTUS

centrum voor kunst en kunsteducatie

CIJFERLIJST EXAMEN

Naam kandidaat : _____

Instrument/examen : _____ **A / B / C / D**

Examendatum : _____

UITSLAG : **GESLAAGD** **NIET GESLAAGD** **HEREXAMEN**

Voorzitter : _____

Secretaris : _____

Docent : _____

TOELICHTING

MUZIKALE VAARDIGHEDEN

Ritmische vaardigheden en samenspel

- 1) Ritmische vaardigheden _____
2) Samenspel _____

Uitdrukkingsvaardigheden

- 3) Interpretatie (vorm, frasering) _____
4) Nuancering (dynamiek, articulatie) _____
5) Houding, presentatie _____

INSTRUMENTALE VAARDIGHEDEN

Klankvorming

- 1) Toonvorming, klankkwaliteit _____
2) Zuiverheid _____

Technische vaardigheden

- 3) Techniek _____
4) Toonladders en akkoorden _____

- 1) **Improvisatie (alleen lichte muziek)** _____

GEHOORSCHOLING

Instrumentaal-auditieve toepassing

- 1) Prima Vista Ritme _____
2) Prima Vista Spel _____
3) Naspelen _____
4) Improviseren _____
5) Uit het hoofd _____

MUZIEKLEER

Begripsvorming

- 1) Theorie (inclusief receptief) _____